

Häckande och rastande våtmarksfåglar i Vajsjöns naturreservat, Norsjö 2013

Jonas Grahn
Länsstyrelsen Västerbotten
2014-03-21

Innehåll

Vajsjön – sedan tidigare känt om fågellivet	5
Känt om fåglarna vid Vajsjön under de senaste	5
Inventeringen 2013	10
Fågellivet 2013	10
Häckande fåglar	11
Översomrande änder och tranor	16
Rastande fåglar	16
Värdering av Vajsjön som fågelsjö i nuläget	17
Litteratur	18

Vajsjön – sedan tidigare känt om fågellivet

Vajsjöns naturreservat, Norsjö, är en av Västerbottens läns få ”riktiga fågelsjöar” och den enda som man kan säga ligger i inlandet. Syftet med reservatet är att bevara ”dess värde som rast- och häckningslokal för våtmarksberoende fågelarter” (Länsstyrelsen 2007).

Det är troligt att sjön fick sina stora värden som fågellokal snart efter vattenståndssänkningarna under andra halvan av 1800-talet. Den reglering av vattenståndet som skedde lite senare för att gynna flottningen (Grahn 2006) kan dessutom varit positiv för fågellivet eftersom den ledde till ett varierat vattenstånd där de slåttrade sjöängarna tidvis blev vattendränkta. Ängsslåttern skapade bra miljöer för vadarfåglar och änder. Som fågellokal blev sjöns fågelliv uppmärksammat i en vidare krets på 1930-talet. Sommaren 1939 fick den ryktbare ornitologen och jägaren Kjell Kolthoff i uppdrag att undersöka sjön inför en ”eventuell fridlysning” och han rapporterade sina besök i tidskriften Fauna och Flora (Kolthoff 1939). Kolthoff hittade under tre dagars besök i juli bland annat häckande svarthakedopping och såg vad han ansåg var mycket änder. Särskilt intressant är att observationen av brunänder, som då nyligen hade invandrat till Västerbottens och Norrbottens kustland. Han citerar också uppgifter om att skedänder ”ska ha skjutits vid sjön”. Men man måste ändå säga att det inte är särskilt mycket känt om fågellivet i sjön under den här tiden.

Tyvärr finns inte så mycket mer publicerade uppgifter om Vajsjöns fågellivet från mitten av 1900-talet. Viktor Olsson beskriver sjön i en odaterad guide från Norsjö kommun (troligen från 1969), däribland presenterade han en artlista som tyvärr inte är särskilt detaljerad och i flera fall med stor sannolikhet inte enbart avser själva Vajsjön utan snarare Norsjötrakten i stort. Från Henning Grahn (2006, och i Olsson & Wiklund 1999, s 174–176) finns en del uppgifter om häckande och rastande fåglar, tyvärr huvudsakligen utan årtal eller närmare detaljer. Stora antal våtmarksfåglar ska ha rastat under vårsträcket, bland annat sångsvan och de vanligare vadararterna inklusive smalnäbbad simsnäppa. Om tranan står det att den ”ses årligen”. Av häckfåglar nämner han också att skratmåsen etablerade sej på 1950-talet, dvärgmåsen under ”de senaste åren” (första fyndet i sjön: 1978, uppgiften avser antagligen slutet av 1990-talet). Vidare angav han svarthakedoppingen som häckfågel, tillsammans med arter som enkelbeckasin, gluttsnäppa, grönbena och drillsnäppa. Dvärgbeckasin ska också häckat (det finns en daterad rapport från juni 1965 på Artportalen som stödjer det, se nedan). Skäggdopping och sothöna ska ha häckat i sjön och gråhakedoppingen nämner han som ”numera en mycket vanlig art”. Gråhakedoppingen etablerade sej i Norsjö-trakten i början av 1970-talet (Grenmyr 1984). År 1999 (eller strax före) nämner han uttryckligen följande arter som häckfåglar: sångsvan, kanadagås, samtliga simänder inklusive årtä, knipa, vigg och brunand. Olsson & Wiklund (1999) anger antalet häckande brunänder till fem par, men vad det bygger på vet jag inte.

Från hela den här tiden finns tyvärr inte många publicerade skriftliga rapporter, till skillnad från andra fågellokaler i Västerbotten som exempelvis Ostträsket, Innerviksfjärdarna eller Brånsjön.

Känt om fåglarna vid Vajsjön under de senaste

Från de senaste åren finns tyvärr inte särskilt mycket uppgifter om Vajsjöns fåglar. Enstaka rapporter från sjön finns publicerade i Fåglar i Västerbotten, som ges ut av Västerbottens Ornitologiska Förening. I det Internetbaserade rapporteringssystemet Artportalen (<http://www.artportalen.se>), som det stora flertalet fågelskådare sedan början av 2000-talet använder för att meddela vilka fåglar

de sett, finns få rapporter från Vajsjön, ungefär en handfull per år de senaste åren. Många rapporter är också ofullständiga och sammantaget är det inte lätt att få en bra bild av sjöns fågelliv utifrån dem.

Vad som framgår är att åtminstone enstaka par av vardera sångsvan (men två par 2012), trana och storlom häckat vid sjön under senare år. Av trana finns dock ingen säker häckning i rapporterna. Enstaka par av gråhakedopping förekommer i rapporterna fram till 2009. Eftersom det är en lättobserverad fågelart som de flesta noterar om de ser den, verkar det troligt att den saknats i sjön under ett par år. Även skedand hör till de ovanligare arter som troligtvis rapporterats när någon sett den, det är inte särskilt många rapporter från sjön men man kan ändå med lite välvilja tolka det som att några par häckat under hela perioden.

Häckningar eller troliga häckningar av dvärgmåns finns från flera år, och högsta antalet samtidigt är 70 individer 16 juni 2009. Trots att skrattmåsen har häckat kolonivis i sjön under flera år så finns inga bra uppgifter om antalet par. Flera år verkar de påbörjat häckning men avbrutit redan före juni. Från flera år finns rapporter om ett fåtal fisk- och silvertärnor.

Brunand, tidigare en av sjöns häckfåglar, finns rapporterad under flera olika år fram till 2012. Inga av rapporterna indikerar häckning i sjön, men eftersom den numera är väldigt sparsam i övriga länet är det intressant. Den ses på ett liknande sätt kring Glommersträsk, men inga häckningar finns rapporterade heller därifrån. Svarthakedopping är rapporterad tre olika år, men tidigt på säsongen och det finns inga rapporter om häckningar. Årta har också rapporterats under flera år, men huvudsakligen under maj när de fortfarande är på sträck. Det är alltså oklart om den häckat i sjön under senare år. Samma gäller stjärtand.

Bland småfåglarna så är det intressant att sävsångare hörts under flera år, den saknas annars till stor del mellan kustlandet och fjällen.

Av rastande fåglar finns inga särskilt stora antal rapporterade på Artportalen. Toppsiffror är till exempel för bläsand 40 exemplar (12 maj 2005 och 18 maj 2007), kricka 40 exemplar (18 maj 2007), svartsnäppa 18 exemplar (10 maj 2006).

Sammantaget är svårt att utifrån de uppgifter som finns läsa ut statusen för Vajsjöns fågelliv och om syftet med reservatet är uppnått. Eftersom det fanns farhågor att sjön tappat sitt värde för fågellivet utförde Länsstyrelsen en fågelinventering av häckande och rastande våtmarksfåglar under 2013.

I den här rapporten beskriver jag resultatet av inventeringen.

Figur 1. Lågvuxna snår av lappvide (eller hybrider mellan lappvide och andra viden) täcker en bård närmast fastmarken vid den gamla sjölinjen, men större delen (>90%) av sjöängarna är helt fria från buskar och träd. Häckningsmiljö för t.ex. trana, enkelbeckasin och sävsparv. Östligaste delen av området nedanför Berget, i bakgrunden Lillgrönnan. 23 maj 2013.

Figur 2–5. Vajsjön från fågeltornet mot öster. 12 maj, 23 maj, 11 juni respektive 17 september 2013. Det varierande vattenståndet med översvämmade kärrmarker under ändernas flyttningstid i början av maj, snabbt sjunkande före häckningstiden, är en viktig funktion i en fungerande våtmark. Under sensommaren och hösten täcks delar av sjöytan av flytande mossor och annan vegetation, vilket ger bra möjlighet för bl.a. andungar att födosöka.

Inventeringen 2013

Vajsjön med omgivande sjöängar är ganska stor (sjöyta 68 ha plus öppen våtmarksyta ca 150 hektar) och dessutom svårtillgänglig med stora gungflyn på de tidigare slåttade starr- och fräkenängarna. Att göra en fullständig fågelinventering av de häckande arterna – där man strövar över hela området vid ett flertal gånger – skulle därför bli besvärligt och kostsamt. Vi valde därför en enklare metod, som byggde på att området spanades över (främst med tubkikare) vid ett antal besök vid ”strategiska” tidpunkter när vi förväntade oss rastande fåglar respektive när man borde få bäst uppfattning om antalet häckande par och rastande individer av olika artgrupper. Utifrån det syftet valde vi att göra fem besök, se tabell 1.

Den viktigaste utsiktsplatsen är det rejäla fågeltornet, härifrån kan man spana av i stort sett hela området med tubkikare. Ingen del av området är längre bort från tornet än 1,5 km. Dessutom spanade jag över sjöområdet från ytterligare några punkter utmed sjöns södra, norra och östra strandlinje. Oavsett hur man gör missar man en hel del individer, särskilt sådana fågelarter som gärna döljer sej i vegetationen (vadare, småfåglar). Efter slutet av maj är det också svårare att se många fåglar, när växtligheten blivit högre.

De fåglar som ingick i inventeringen var följande: svanar, gäss och änder, lommar, doppingar, rovfåglar, rallfåglar, vadare (utom morkulla), måsar och tärnor, ugglor, ängsfiolärka, gulärta, sävsångare. Dessutom noterade jag övriga intressanta arter i den mån de förekom.

Alla observerade fåglar noterade jag på en karta, som jag sedan använde för att ta fram dels totala antalet av varje art och besök, dels för att utvärdera från de olika besöken sammantaget hur många häckande par som bör ha funnits vid sjön. Metoden var dels en variant av förenklad revirkartering (Svensson 1975, 2003; Naturvårdsverket 1978), dels en parräkning av änder och andra simfåglar (Naturvårdsverket 1978). Besöket i juli gav väldigt värdefulla observationer av andkullar. För måsarna räknade jag bon eller bolägen.

De flesta besöken gjorde jag under tidig morgon, när fåglarnas aktivitet är högst.

Tabell 1. Besök under 2013.

Besök 2013	Datum	Tid	Längd	Huvudsakligt syfte med besöket
1	2013-05-12	04.10–10.05	3.55 h	Rastande (simänder) och häckande fåglar
2	2013-05-23	02.45–07.45	5.00 h	Rastande (vadare, dykänder), häckande fåglar
3	2013-06-11	02.20–06.40	4.20 h	Häckande fåglar
4	2013-07-17	03.50–07.15	3.25 h	Häckande fåglar (kullar)
5	2013-09-27	12.20–13.20	1.00 h	Rastande änder, svanar

Total inventeringstid: 17.40 timmar.

Fågellivet 2013

Nedan redogör jag för resultatet av inventeringarna under 2013. Observationerna är nerförda på kartor, en för varje besök, och de potentiellt häckande arterna är också överförda till separata kartor,

en för varje art. Kartorna arkiveras på Länsstyrelsen. Sedda fåglar är inrapporterade till Artportalen, där man lätt kan söka fram dem.

Häckande fåglar

Antalet häckande fåglar som är knutna till sjöar eller våtmarker var närmare 30 arter i Vajsjön 2013 (hela artlistan finns som tabell 2). Totala antalet häckande simfåglar (änder, doppingar och så vidare) var över 55 par och vadare ca 40 par. Kolonierna med måsar innehöll minst 75 bon men kan ha varit betydligt större. Arton våtmarksfåglar vid Vajsjön är nationellt rödlistade eller med i annex 1 till EU:s fågeldirektiv.

Några arter är särskilt intressanta. *Stjärtand* och *skedand* är relativt ovanliga och stjärtanden dessutom rödlistad. Den förstnämnda hittar man sparsamt i vegetationsrika sjöar i länets inre del, medan skedanden i Västerbotten bara finns på ett litet antal platser. Vajsjön är med sina ca åtta par en av länets allra bästa lokaler för skedand (Brånsjöns naturreservat utanför Vännäs har ungefär lika många). Möjligen häckade också *årta*, en and med liknande utbredning fast som är snäppet ovanligare. *Gräsand*, *kricka* och *bläsand* förekommer ungefär som väntat, fast jag hade trott att bläsänderna skulle varit fler. *Salskraken* är ovanlig i Västerbotten, med få häckningar som konstateras varje år. Men den ökar och är sedan länge känd som häckfågel i Norsjö kommun (Olsson & Wiklund 1999). *Storspoven* minskar kraftigt i Sverige och är faktiskt den enda fågelart som häckar i Västerbotten som räknas som globalt utrotningshotad, alltså att den på sikt riskerar att dö ut i hela världen. Spovarna kring Vajsjön är säkert en stor del av de som finns i Norsjö kommun. Andra vadarfåglar som häckar i området är *tofsvipa*, *enkelbeckasin*, *grönbena*, *drillsnäppa* och *gluttsnäppa*. *Brushanen* förekommer däremot bara under sträckperioden.

Sångsvanen har ökat kraftigt under lång tid (den började enligt befintliga uppgifter inte häcka i området förrän på 2000-talet) och fem par finns nu i sjön. Samma sak gäller *tranan*, och står man i tornet i mitten av maj ser man lätt flera ruvande tranor (huvudena sticker upp ovanför vegetationen!), och sammanlagt fanns minst åtta par i sjöområdet. *Storlom*, *grönbena*, *silvertärna* och *fisktärna* är häckande fåglar som räknas som särskilt skyddsvärda inom EU och listas i det så kallade fågeldirektivet. Hur många tärnor som egentligen häckar i Vajsjön är oklart eftersom de också flyger in från Norsjön. Samma sak gäller *dvärgmåsen* som är ganska ny i Vajsjön (Grahm 2006) men som nu är talrik. Som mest såg jag 165 dvärgmåsar, och ett flertal par påbörjade häckning (se figur 9). För att få säkrare siffror på antalet bon av dvärgmåsar och *skrattnåsar* hade jag behövt ta mej iland och räknat bona, men jag bedömde att nyttan inte motiverade den störningen. Både skrattnåsar och dvärgmåsar är högt önskade i en fågelsjö, genom att de håller kråkor och andra rovdjur borta skyddar de såväl ändrar som doppingar mot att få bona plundrade. Det är osäkert hur många häckningar som lyckades eftersom ungarna i stor utsträckning lämnat häckningsplatserna vid besöket i juli.

Av andra fågelarter såg jag *blå kärrhök* vid två tillfällen, men det är osannolikt att den häckade även om Vajsjön mycket väl kan vara en lämplig häckningsplats. *Lärkfalk*, *tornfalk* häckar troligen i omgivningarna, och även *bivråk* sågs under omständigheter som starkt tyder på att den häckar i grannskapet. *Mindre hackspett* och *tretåig hackspett* förekommer i strandskogarna, kanske också *videsparv*.

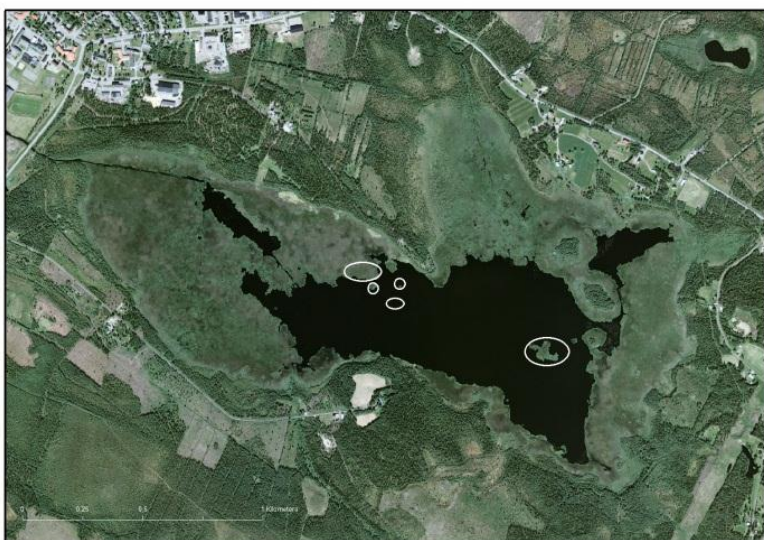
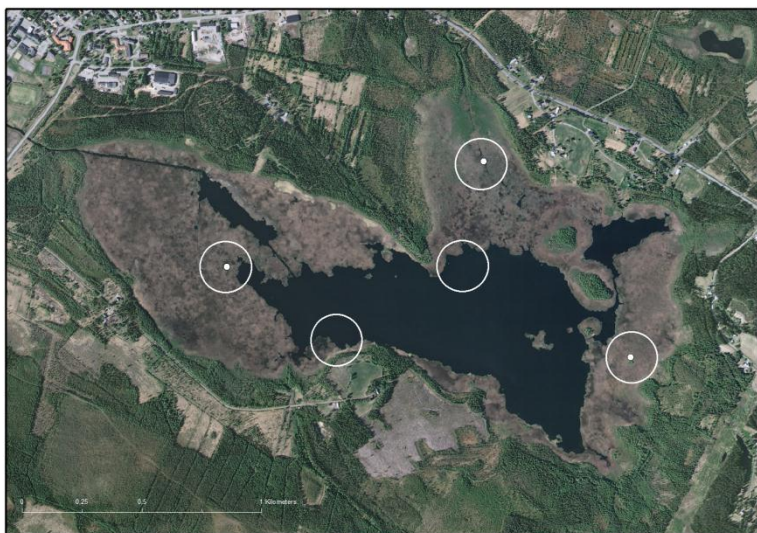
Tabell 2. Resultatet av inventeringen av häckande fåglar vid Vajsjön 2013. Hela inventeringsområdet är ca 220 hektar (68 ha vattenyta och resten öppna kärrmarker).

Art	Par/revir	Kommentar
sångsvan*	5	3 bon sedda
kanadagås	1	1 bo
gräsand	10	ca, räkning av antalet par, 2 ungpullar sedda
stjärtand (NT)	2	räkning av antalet par
årta (VU)	0	möjligen 1 par, 1 hane sedd 23 maj
kricka	10	ca, räkning av antalet par, 4 ungpullar sedda
skedand	8	4 ungpullar sedda
bläsand	2	räkning av antalet par
vigg	10–15	räkning av antalet par, 3 ungpullar sedda
knipa	5	ca, räkning av antalet par, 1 ungpull sedd
salskrake (NT)*	1	1 ungpull sedd
storlom*	1	1 unge blev flygg
svarthakedopping (NT)*	0	1 ex sedd 12 maj, kan möjligen häckat
blå kärrhök (NT)*	0	1 hona sedd vardera 12 maj och 11 juni
lärkfalk	sedd	häckar sannolikt i omgivningarna
tornfalk	sedd	häckar med minst 1 par i närheten av sjön
trana*	8	5 bon sedda
tofsvipa	5–10	finns fr.a. i västra delen av området
brushane (VU)*	0	sannolikt enbart rastande
svartsnäppa	0	sannolikt enbart rastande
grönben*	5–10	
skogssnäppa	0	sannolikt enbart rastande
gluttsnäppa	4	troligen 4 revir i/vid sjön
drillsnäppa (NT)	1	
enkelbeckasin	15	uppskattning, inom intervallet 10–20 revir
storspov (VU)	5	ca
dvärgmå*	20–50	minst 20 sannolika bon, som mest 180 individer
skrattnås	55	ca 55 sannolika bon
silvertärn*	1	något eller några par häckar sannolikt
fisktärn*	2	2 bon sedda
tretåig hackspett (NT)*	1	trummande i strandzonen mot Kläppen
mindre hackspett (NT)	1	trummande i strandzonen mot Kläppen
ängspiplärka	+	
gulärta	+	häckar men verkar vara mycket sparsam vid sjön
videsparv (NT)	?	sedd 17 juli, kan häcka i strandskogarna

Inom parentes står kategori i den svenska rödlistan (2010), där NT är hänsynskrävande, VU sårbar. Asterisk (*) betyder att arten ingår i EU:s fågeldirektiv som en särskilt skyddsvärd art (arter i annex 1).

Figur 6. Skedanden är en karaktärsfågel vid Vajsjön med flera häckande par. Det här var en av fyra kullar som sågs vid besöket 17 juli.

Figur 7–9. Revir av sångsvan (överst) respektive trana (mitten) (punkter markerar konstaterade boplatser), samt kolonier för måsar och tärnor 2013 (nederst).

Några fågelarter som tidigare funnits i sjön saknades 2013. *Skäggdopping* häckade i sjön 1989 och kanske tidigare under 1960-talet (Olsson & Wiklund 1999) och man kan säga att Vajsjön var en "utpostlokal" för den här sydliga arten. Den har under senare år minskat i Västerbotten och norra Sverige. *Gråhakedopping* finns numera i många sjöar i Västerbotten, den finns till exempel med flera par i Norsjön. Varför den försvunnit från Vajsjön är en gåta, men den verkar föredra lite djupare sjöar med bladvassar i länet. *Brunand* uppges ha häckat med flera par till och med 1990-talet i sjön (Olsson & Wiklund 1999) och är regelbundet sedd även senare (se ovan). Den har minskat sedan dess i Sverige och häckar troligen inte längre i Västerbottens län. Samma sak gäller sothönan, som minskat avsevärt efter ett antal kalla vintrar och numera är sällsynt i Västerbotten.

Figur 10. Den nordliga, gråhuvade gulärlan verkar vara sparsamt häckande vid sjön. Några få par kan finnas ute på sjöängarna.

Figur 11. Silvertärna, troligen häckar flera par i Vajsjön, men sjön besöks också från kolonier i Norsjön. Även den snarlika fisktärnan häckar i sjön.

Översomrande änder och tranor

Bland änderna lämnar hanarna häckningsplatsen efter att äggen är lagda och flyttar till särskilda lokaler där de byter sina vingfjädrar, till så kallade ruggningslokaler. Vajsjön verkar inte användas som ruggningslokal i någon större utsträckning numera. Henning Grahm (2006) anger att Vajsjön under 1980-talet ska ha varit en av länets större kända ruggningsplatser tillsammans med Brånsjön. Några småflockar med tranor sågs vid ett besök.

Rastande fåglar

Vajsjön är i första hand känd som en häckningslokal, även om den också används som rastlokal under våren. De allra flesta våtmarksfåglar som passerar Västerbottens inland flyttar på bred front mellan vinterkvarter i västra och sydvästra Europa eller längre söderut och häckningsplatserna i nordligaste Sverige. Man vet från studier att många arter på våren flyger *non-stop* tiotals mil från större rastplatser direkt till häckningsområdet. En del arter, som gäss, tranor och änder, rastar i större antal på ett fåtal platser i Västerbottens kustland (i särklass Umeälvens delta, Brånsjön, Ostträsket) innan de fortsätter mot norr och nordost. Det utesluter dock inte att det tidvis kan vara mycket rastande fåglar i Vajsjön i samband med islossning eller vid särskilt gynnsamma väderlägen (regn/blåst som hindrar flyttningen). Eftersom sådana tillfällen oftast är kortvariga – någon eller några dagar på sin höjd – eller inte händer varje år är det mycket svårt att pricka in dem vid enstaka besök. Överlag varierar antalet rastande fåglar mycket mellan år.

Vid besöken i maj rastade änder som kricka, bläsand och vigg i små antal (upp till några tiotal av respektive art). Vadare (grönben, gluttsnäppa, svartsnäppa, brushane) rastade i små eller måttliga antal i maj. Vid rätt väderlek – hårda regn och/eller kraftig motsvind – kan antagligen större mängder vadare tvingas ner och rasta kortvarigt på de översvämmande sjöängarna. Av intressantare rastande

fåglar under mina besök kan jag nämna skogssädgås (ett par 12 maj), svarthakedopping (12 maj – kan möjligen ha varit en häckande fågel) och småspov (12 maj). Man kan generellt säga att de häckande fåglarna dominerade även vid besöken i maj. En gammal utfärgad *havsörn* sågs 17 juli, vilket är intressant eftersom man kan tänka sej att den i framtiden kan börja häcka i trakten.

Vid besöket i september fanns bara några små flockar med bläsand, gräsand och troligen sångsvansfamiljerna från sjön. Antalet fåglar är troligtvis större lite tidigare (flyttningen efter häckningen för änder som kricka och bläsand börjar redan i mitten av augusti, redan ännu tidigare har flertalet hanar sträckt söderut). Andjakten i sjön kan också skrämma iväg en del rastande fåglar.

Figur 12. Tofsvipan är en strandängs- och jordbruksfågel, som invandrade till Västerbottens län i samband med att arealen jordbruksmark ökade på 1800-talet–början av 1900-talet. Sjöängarna i västra delen av Vajsjön passar viporna bra och här finns flera par.

Värdering av Vajsjön som fågelsjö i nuläget

Utifrån framför allt de häckande fåglarna, som innehåller i stort sett alla arter man kan förvänta sej och flera i höga antal för Västerbotten, så har Vajsjön ett stort värde för fågellivet. Det finns inget som tydligt visar att sjön har blivit sämre som fågelsjö jämfört med tidigare, trots att några arter som tidigare häckat verkar försvunnit. Snarare är antalet av flera arter betydligt högre än vad som tidigare dokumenterats från sjön. De arter som verkar försvunnit från sjön är sådana (med undantag från gråhakedoppingen) som även i övrigt verkar minska regionalt.

Vajsjön har också andra stora naturvärden, till exempel länets enda nu kända förekomst av vattenväxten bandnate som är rödlistad i Sverige.

Litteratur

Grahn, Henning 2006. Vajsjön från 1850 till vår tid. Eget förlag.

Grenmyr, Urban 1984. Gråhakens *Podiceps grisegena* förekomst i norra Sverige. Vår fågelvärld 43: 27–34.

Kolthoff, Kjell 1939. Beskrivning av Vajsjön, Norsjö socken. Fauna och flora 34: 223–224.

Länsstyrelsen Västerbotten 2007. Skötselplan för Vajsjöns naturreservat i Norsjö kommun. Dnr 512-8087-2005. Finns tillgänglig på <http://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten>.

Naturvårdsverket 1978. Biologiska inventeringsnormer. Fåglar. Solna.

Olsson, Christer & Wiklund, Jörgen 1999. Västerbottens fåglar. Eget förlag.

Svensson, S. 1975. Handledning för svenska häckfågeltaxeringen med beskrivning av revirkarteringsmetoden och punkttaxeringsmetoden. Zoologiska institutionen, Lunds universitet.

Svensson, S. 2003. Fåglar: förenklad revirkartering för våtmark. Version 1:1, 2003-04-04. Undersökningstyp för miljöövervakning, Naturvårdsverket.

Figur 13. Salskrake, hane som antagligen hade honan ruvande i en knipholk i närheten. Vajsjön, norra stranden nedanför Näset, 23 maj 2013.

